URBANISTIKA IR ARCHITEKTŪRA
Town Planning and Architecture
2008
32(1): 28–33

URBANISTINĖ PLĖTRA IR RACIONALUMO RETORIKA: C. A. DOXIADIS'O KONCEPCIJŲ LIKIMAS

Almantas Samalavičius

Architektūros pagrindų ir teorijos katedra,
Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lietuva
El. paštas almantsam@yahoo.com

Įteikta 2008 01 10

Santrauka. Naujo amžiaus urbanistinės raidos perspektyvos akina įvertinti praėjusiame šimtmetyje klestėjusias urbanistines koncepcijas ir jų įtaką miesto raidai. Graikų architektas, urbanistikos teoretikas ir miestų planuotojas Constantinos A. Doxiadis paliko ryškų pėdsaką urbanistinės minties ir miestų planavimo istorijoje, kuris iki šiol nėra adekvačiai aptartas ir įvertintas. Sukūręs originalų, daugiadiciplinį ekistikos mokslą, jis sukūrė ateities miesto – ekumenopolio projektavimo sistemą, o kartu atliko urbanistinius tyrimus ir rengė projektus daugelyje pasaulio šalių. Analizuojama, kokią įtaką graikų urbanisto idėjų recepcijai padarė jo paties scientistinės ir racionalistinės premisos bei kompleksinių tyrimų metodologija ir kokios buvo jo koncepcijų sąsajos su bendra laikotarpio atmosfera, kurioje stiprėjo pažangos ideologija, racionalizmas, persmelkęs ne tik ekonomiką, bet ir kitas Vakarų visuomenės sferas. Taip pat aiškinamasi, kodėl bandymai globalią urbanistinę plėtrą derinti su Vakarų liberaliosios demokratijos vertybių ekspansija nebuvo itin sėkmingi. Urbanisto projektų likimas Azijos šalyse pademonstravo, kad racionalizmo doktrinomis pagrįstas planavimas nėra pajėgus pakeisti vietos bendruomenių gyvensenos ir mentaliteto. Parodoma, kad kartu su nesėkmėmis „eksportuojant" vakarietiškas urbanistines schemas pasikeitė požiūris į realias architektūros bei planavimo galias, su kuriomis XX amžiaus modernistai siejo ypatingas viltis.
Reikšminiai žodžiai: urbanistinė plėtra, utopija, entopija, ekumenopolis, Doxiadis, racionalizmas, pažangos ideologija.

Įvadas

Įžengus į naujas miestų raidos perspektyvas atveriantį amžių ne tik pravartu, bet ir būtina apžvelgti ir įvertinti XX amžiuje klestėjusias urbanistines koncepcijas, teorinius miestų plėtros modelius ir suvokti jų įtaką miestų planavimo praktikai. Kiekvienas laikotarpis civilizacijos istorijoje pasižymi tam tikru idėjų rinkiniu ir jo nulemtu intelektualiniu klimatu, darančiu įtaką daugeliui esminių žmogaus veiklos formų. Itin akivaizdžiai pasaulėvaizdis ir įsitikinimai atsispindi urbanistinėse struktūrose: jose galima įžvelgti ne tik ekonomikos, bet ir vertybinių orientacijų pėdsakus. Urbanistinė plėtra antrojoje XX amžiaus pusėje, pasibaigus pokario rekonstrukcijai, buvo susijusi su dviem reikšmingais veiksniais: šaltojo karo politika ir Vakarų grumtynėmis dėl dominavimo trečiajame pasaulyje, kur kirtosi Jungtinių Amerikos Valstijų bei globalinio kapitalizmo ir Sovietų Sąjungos bei vadinamojo socialistinio internacionalizmo interesai. Šiuose ilgalaikiuose konfliktuose nemenkas vaidmuo teko meno, architektūros ideologijai ir urbanistinės plėtros projektams, kuriuos Vakarai eksportavo į besivystančias trečiojo pasaulio šalis. Galima sakyti, kad ties šiomis sankirtomis susivienijo Vakarų politika, ideologija ir meno formos. Architektūros ir miestų planavimo menui buvo skirtas reikšmingas vaidmuo: sukurti prielaidas liberaliosios Vakarų demokratijos ir jos vertybių plėtrai Azijos, Afrikos ir Pietų Amerikos šalyse. Anuomet buvo nuoširdžiai tikima, kad dirbtinės žmogaus sukurtos aplinkos (urbanistinio audinio) keitimas ir racionalizavimas gali turėti tiesioginės įtakos sėkmingai Vakarų demokratijos plėtrai Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalyse. Norint suvokti to istorinio laikotarpio siekinius būtina įvertinti architektų bei urbanistų indėlį globalinėse politinėse ir ideologinėse varžybose. Jose itin reikšmingas graikų architekto Constantinos A. Doxiadis'o ir jo įsteigtų urbanistinių orgnizacijų vaidmuo. Šiame straipsnyje pabandysiu išryškinti ir aptarti, kokią reikšmę teoriniam ir praktiniam Vakarų urbanistikos „eksportui" turėjo C. A. Doxiadis'o idėjos ir schemos bei jose išryškėjęs racionalumo matmuo. Taip pat patyrinėsime, koks jų santykis su pažangos ideologija.

doi: 10.3846/1392-1630.2008.32.28-33
ISSN 1392-1630 print / ISSN 1648-3537 online
http://www.tpa.vgtu.lt/

1. Graikų urbanistas ir jo projektai

Constantinos A. Doxiadis (1913–1975 m.) – architektas, miestų planuotojas ir urbanistikos teoretikas – suvaidino nemenką vaidmenį XX amžiaus antrosios pusės miestų planavimo istorijoje. Ir ne tik kaip plataus užmojo urbanistikos teoretikas, sukūręs specialų miestų plėtros mokslą, pavadintą ekistika (šį terminą jis sukūrė dar 1942 m.), bet ir praktikas, olandų architektūros istorikės Michelle Provoost žodžiais tariant, sukonstravęs „daugiau urbanistinės „masės" nei visi jo kolegos iš *CIAM*'o (*Congress International d'Architecture Moderne*) kartu sudėjus" (Provoost 2006: 53). Ko gero, šiame kontekste pravartu paminėti keletą faktų iš tikrai įspūdingos architekto ir urbanisto biografijos. Pirma, kas krinta į akis, – puikus teorinis jo pasirengimas – 1935 m. Vokietijos Šarlotenburgo universitete apgintas doktoratas, po dvejų metų išleistas atskira knyga *Senovės Graikijos architektūrinė erdvė* (pirmasis leidimas buvo vokiečių kalba, angliškai šis veikalas išleistas tik 1972 m.) atvėrė jaunam architektui puikias karjeros galimybes tėvynėje. 1937 m. Constantinos A. Doxiadis buvo paskirtas Atėnų miesto planavimo vyriausiuoju specialistu, 1940–1945 m. jis vadovavo Regioninio ir miestų planavimo departamentui Graikijos viešųjų darbų ministerijoje, 1945–1951 m. užėmė aukštas pareigas Graikijos apgyvendinimo ir rekonstrukcijos bei Koordinavimo ministerijose. Atkuriant Graikijos urbanistinę struktūrą ir jos elementus po Antrojo pasaulinio karo jo vaidmuo buvo itin ryškus. Už šią veiklą architektas buvo apdovanotas tiek Graikijos, tiek Didžiosios Britanijos valstybiniais pasižymėjimo ženklais (1945 m. jam buvo suteiktas Britų imperijos ordinas).

1951 m. Constantinos A. Doxiadis įsteigė privačią projektavimo ir konsultavimo firmą *Doxiadis Associates*, kurios veikla buvo sėkminga ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu mastu. Ji turėjo savo atstovybes 40-yje šalių penkiuose žemynuose. Doxiadis'o firma projektavo urbanistinius kompleksus ir naujus miestus Jungtinėse Amerikos Valstijose, Ganoje, Irake, Libane, Pakistane, Sudane ir Zambijoje. Tarp ryškiausių urbanistinių projektų minėtini: Pakistano sostinė Islamabadas, Detroito (JAV) urbanistinis regionas, Rio de Žaneiro bendrasis planas ir Pendžabo universitetinis miestelis Pakistane.

Įvairialypėje jo veikloje ryškus ir organizacinis matmuo. Nutrūkus *CIAM*'o veiklai, estafetę perėmė Doxiadis – jis nuolat rengė vadinamąsias deloskonferencijas ir plėtojo tarptautinį mokymo ir mokslinių tyrimų organizacijų tinklą, kurio darbą koordinavo 1963 m. Atėnuose įsteigtas Ekistikos centras. Esminį postūmį tarptautinei Doxiadis'o miestų planavimo karjerai padarė lemtinga sutartis, pasirašyta su Jungtinių Amerikos Valstijų Fordo fondu, kuris, nors iš principo ir neteikė prioriteto miestų planavimui, tačiau XX a. septintajame dešimtmetyje skyrė milžiniškų lėšų jo architektūriniams ir urbanistiniams tyrimams bei projektams, veikiai įgijusiems globalų užmojį. Per amerikietiškąjį Fordo fondą graikų architektas užmezgė ryšius su kitomis svarbiomis, įtakingomis Jungtinių Valstijų politinėmis struktūromis ir akademinėmis institucijomis. Tiek Fordo fondo, tiek su juo bendradarbiavusių prestižinių JAV universitetų (*Harward*, *Rice* ir kt.) programos buvo susijusios su šaltojo karo politika ir skirtos JAV bei Vakarų įtakai stiprinti besivystančiose trečiojo pasaulio šalyse. Tačiau galiausiai ambicingai parengtos Amerikos paramos programos urbanistikos srityje dažniausiai baigdavosi fiasko arba duodavo pernelyg menkus rezultatus, kurie neatitiko energijos ir lėšų, sunaudotų joms įgyvendinti. Irake, Irane ir Libane dėl vietinių tradicijų ignoravimo ir nepakankamo vietos sociokultūrinio konteksto, tradicijų įvertinimo, psichologinio pasirengimo dirbti kitoniškomis sąlygomis stokos sužlugo daugelis Vakarų (pirmiausia Jungtinių Amerikos Valstijų) remiamų architektūrinių ir miestų plėtros projektų. Architektūros istorikė Michelle Provoost pastebi: „Palyginti su šiais naiviais metodais, tai, ką pateikė Doxiadžio kontora, buvo nepaprastai veiksminga ir efektyvu. Ypač Irake, kur jį nusamdė parengti modernią nacionalinę būsto programą, apimančią ir sostinę Bagdadą. Doksiadis įrodė, ko yra vertas: galima sakyti, pats vienas jis sukūrė ištisą būsto planavimo ir architektūros bei architektūros mokymo ministeriją. Gropiuso kontora iš paskutiniųjų grūmėsi, kad Bagdado universiteto projektas būtų įgyvendintas, tačiau to pasiekti pavyko tik po dvidešimties metų; Franko Lloydo Wrighto suprojektuoti Bagdado operos rūmai buvo „palaidoti", kai revoliucinis režimas 1958 metais nuvertė karalių Faisalą. Doksiadis su tokiomis problemomis nesusidūrė: jo multidisciplininė komanda, dariusi apklausas, rašiusi ataskaitas, ne tik suprojektavo dešimtis tūkstančių namų, bet ir sugebėjo juos pastatyti. Vis dėlto oficialioji architektūros istorija neproporcingai daug dėmesio skyrė nepavykusiems aukštos klasės architektų projektams ir ignoravo gerokai įtakingesnius Doksiadžio darbus." (Provoost 2006: 57). Pratęsiant šiuos svarstymus galima pridurti, kad XX amžiaus architektūros istorija labiausiai žavėjosi įdomiais, daug žadančiais, tačiau dažnai neįgyvendintais projektais ir jų estetinėmis savybėmis. Matyt, tai susiję ir su praėjusio amžiaus meno istorikų susidomėjimu avangardo pažadais, pamiršus, kad didžioji jų dalis taip ir liko neįvykdyta, o ir pats Vakarų pasaulio

avangardas buvo glaudžiai susijęs su socialinės reformos idėjomis.

2. Racionalaus planavimo magija

Savo gausiuose teoriniuose veikaluose Constantinos A. Doxiadis analizavo urbanistinės raidos ypatumus Vakarų civilizacijos istorijoje ir padarė išvadą, kad esminis senųjų istorinių ir moderniųjų miestų skirtumas yra tai, kas pirmieji buvo statiški: pasiekę tam tikrą dydį jie nebesiplėsdavo; balansas tarp miesto ir kaimo aplinkos likdavo stabilus. Miestas išlikdavo priklausomas nuo kaimo aplinkos išteklių, kadangi anuometinės žemės ūkio technikos išsivystymo lygis juos ribojo. Taip buvo apsisaugoma nuo gaivališkos miestų plėtros. Vizualine to stabilumo išraiška buvo laikoma miesto siena (Doxiadis 1975: 2). Ji buvo ir vienas svarbiausių miesto požymių nuo Antikos iki pat Renesanso. Ją mentaline ir fizine prasme išardė tik XV amžiaus karo technologijos naujovė – parako išradimas (jį pirmąsyk 1453 m. panaudojo turkai per Konstantinopolio apgultį). Griuvus miesto sienoms, tolesnę jo plėtrą Vakaruose lėmė mokslo, kiek vėliau – pramonės vystymasis ir komunikacijų revoliucijų pasekmės.

Remdamasis savo ankstyvaisiais tyrimais, t. y. Vokietijoje parašyta ir apginta disertacija, Doxiadis tvirtino: „Senovės Graikijos miestas demonstruoja žmogiškojo mastelio egzistavimą visuose lygiuose – nuo kambario iki agoros, stadiono ir miesto-valstybės. *Anthropos* (žmogui) reikėjo erdvės, atitinkančios jo paties dimensijas ir jis gebėjo jas suformuoti, tačiau dabartinis *anthropos* (žmogus) juos užmiršo" (Doxiadis 1975: 47). Per kelis tūkstantmečius, skiriančius klasikinį, istorinį miestą nuo šiuolaikinio metropolio, įvyko milžiniškas poslinkis. XVII amžiuje įvykus mokslo, pramonės revoliucijoms, o XVIII ir XIX amžiuose – transporto ir komunikacijų revoliucijoms miestai tapo dinamiški. Taip sparčiai besiplečiantys miestai tapo metropoliais, o vėliau virto megalopoliais. Galutinėje miesto raidos stadijoje „entopinis miestas" vėl taps statiškas; jame bus pasiekta darna tarp gamtos ir urbanistinių jėgų (Doxiadis 1975: 236). *Entopia*, arba *eutopija*, buvo vienas mėgstamiausių terminų Doxiadis'o urbanistikos žodyne. Jie pateikti ir aptarti autoriaus knygoje *Tarp distopijos ir eutopijos*. Utopija – sąvoka, kilusi iš senosios graikų kalbos, – jo įsitikinimu, iš principo negali būti jokiu veiksmų planu, skirtu miestui kurti, kadangi jau pats žodis reiškia negalimybę (graikiškai tai yra niekur nesanti arba tiesiog neegzistuojanti vieta). Tad kaip galima kurti ateitį, jei orientuojamasi į tai, ko nėra ir kas negali egzistuoti? Nieko bendra su ateities miesto kūrimu, jo nuomone, neturi ir XX amžiaus literatūros kūriniuose itin išpopuliarėjusi sąvoka *distopija* (bloga vieta), kadangi ją galima interpretuoti tik kaip pranašystę arba įspėjimą, į kuriuos galima ir būtina atsižvelgti, tačiau ji pati nepateikia jokių konkrečių nuorodų veiklai. Tačiau šiame kontekste būtina pridurti, kad daugelį garsiųjų praėjusio amžiaus distopijų Doxiadis vertino kaip pasauliui reikalingus, įspūdingus ir pranašystės elementų turinčius literatūrinės vaizduotės kūrinius, kurie gali padėti žmonėms suvokti, į kokius civilizacinius akligatvius veda nežabota miesto ir technologijų raida, praradus ar technologinių galmybių vardan paaukojus žmogiškąją dimensiją.

Doxiadis, kuriam netiko šių žodžių reikšmė, pradėjo vartoti sąvoką *entopija*, reiškiančią gerą vietą. O tokia vieta yra ne tik visų trokštama, bet ir įmanoma sukurti. Tokią racionalia vizija paremtą idėją galima įgyvendinti pasitelkus ne mažiau racionalaus planavimo sistemą, pagrįstą specialių tyrimų duomenimis ir metodais (Samalavičius 2007: 70–71). Ilgas laikotarpis tarp senojo, istorinio miesto ir entopijos apibūdinamas pasitelkus dinapolio (t. y. dinamiško miesto) sąvoką. Dinapolio raidos fazė ilga ir kupina prieštarų, tačiau ją įveikus įžengiama į galutinę miesto raidos fazę, kuri nusakoma pasitelkus ekumenopolio kategoriją. Miesto entopija, arba ekumenopolis (šios sąvokos jo žodyne iš esmės tapačios), kuriami pagal griežtus mokslinius principus. Tuos principus teikia *ekistika*, arba racionalaus planavimo mokslas, kurį sudaro daugelio disciplinų žinios ir savita ateities miesto prognostikos ir projektavimo metodika.

Doxiadis'o evoliucinė miesto raidos schema (ypač kai kurios jos dalys) kiek primena Lewis'o Mumford'o pateiktą ciklinę miesto augimo ir žlugimo teoriją, išdėstytą viename reikšmingiausių jo ankstyvųjų veikalų *Miesto kultūra* (1938 m.), galbūt dėl to, kad ir vienas, ir kitas autorius žavėjosi evoliucinėmis schemomis, perimtomis iš biologijos mokslų. Modifikavęs škotų sociologo ir urbanisto Patrick'o Geddes'o teorinę schemą (nepamirškime, kad jis buvo ir biologas) ir supaprastinęs ją nuo aštuonių iki šešių sandų, Mumford'as nubrėžė miesto iškilimo ir nykimo kreivę, kurią sudaro eopolis, polis, metropolis, megalopolis, tiranopolis ir nekropolis. Dar dvi Geddes'o išskirtos miesto raidos fazės parazitopolis ir patolopolis Mumford'o teorijoje sujungiamos kaip to paties reiškinio variacijos, neturinčios realaus ontologinio turinio. Pirmasis lietuviškame miesto interpretacijų kontekste ją aptaręs Leonidas

Donskis pastebi: „Mumfordas atmeta tradicinį kultūros morfologų fatalizmą ir teigia, kad megalopolis yra ne miesto kultūros neišvengiama lemtis, o miesto kultūros ir apskritai kultūros raidos galimybė, kurios galima ir neaktualizuoti. Megalopolis – šis kultūros žingsnis į prarają – gali būti sukurtas, bet jo galima ir išvengti. Nuo čia prasideda Mumford'o miesto kultūros gelbėjimo programa: jis tiki, kad metropolis pagal naują vertybinės orientacijos ir veiklos programą galįs tapti tradicinių kultūros formų saugotoju, kultūros taisymo ir perorientavimo instrumentu" (Donskis 1994: 127). Tačiau būtina pridurti, kad, nepaisant L. Mumford'o teorijos skolinių, Doxiadis'o miesto raidos schema nuo jos skiriasi vienu itin svarbiu aspektu. Mumford'as miestų augimo ir žlugimo ciklus interpretuoja taip, kaip kultūros antropologai pateikia kultūros tipus, t. y. kaip teorinį modelį, kuris gali būti naudingas aiškinantis realias istorines kultūras ir kuris vis dėlto nėra jų atitikmuo ar juo labiau pakaitalas. Mumford'o ciklinė miesto raidos fazių schema taip pat laikytina teorine konstrukcija, nes jis netvirtino, esą miesto krizė, prasidėjusi su beribe megalopolio ekspansija (kreivės judėjimu žemyn), privalo baigtis jo deformacija į sustingusias nekropolio – negyvo, žlugusio, mirusiųjų miesto formas. Atvirkščiai, Lewis Mumford'as pabrėžė, kad miestas yra labai sudėtingas (ir kartu gyvybingas) organizmas, patiriantis įvairiausių, neretai prieštaringų išorės ir vidaus jėgų poveikį, tad žlugimo ciklo viduryje gali visai netikėtai prasidėti atsinaujinimo procesai. Doxiadis miesto virsmą ekumenopoliu (arba pasauliniu miestu) aiškino kaip logišką, dėsningą ir neišvengiamą *realų* procesą. XX a. aštuntajame dešimtmetyje jis tvirtino, esą pasaulyje jau egzistuoja daug nedidelių megalopolių (11-asis ekistinis vienetas jo ekistikos sistemoje) ir megalopolių (12-asis ekistinis vienetas), jungiančių savo tinklais daugybę metropolių į milžinišką sistemą, kuri galiausiai turėjo tapti milžinišku pasauliniu miestu – ekumenopoliu (Doxiadis 1975: 201). Jį įsivaizdavo kaip mažesnių, tačiau ganėtinai gigantiškų urbanistinių darinių konglomeratą, kurį sudarys Afrikapolis, Šiaurės Amerikopolis, Pietų Amerikopolis, Rytų Azijapolis, Vakarų Azijapolis, Europolis ir Okeanopolis. Mažesniuose ekistiniuose vienetuose bus vystomas kinapolis, indianopolis, rusopolis, arabopolis ir t. t. (Doxiadis 1975: 220–221). Idėja sukurti globalią organizaciją, pasak Doxiadis'o, jau buvo žinoma senovės graikams; o nuo savo istorijos ištakų žmonija patiria ne perėjimą iš vienos civilizacijos į kitą, bet išgyvena „virsmą iš civilizacijos ekumenizacija" (Doxiadis 1974: 392–393).

Viename savo veikalų jis teigė, kad 1966–2100 metų laikotarpis bus ekumenopolio, arba entopijos, kūrimo metas. Kodėl būtent šios datos? Veikiausiai todėl, kad iki septintojo dešimtmečio jis jau buvo išdėstęs ilgalaikę entopijos kūrimo strategiją, tad, anot jo: „Mums reikia suvokti ir sukurti entopiją. Tam, kad tai pavyktų, reikia recepto: iš realybės, iš topijos, netgi iš distopijos reikia perimti faktus ir dimensijas; iš utopijos – troškimą svajoti; iš eftopijos – svajonių turinį; iš kosmopolio – rėmus; iš idealiųjų miestų – organizmo, kurį norime sukurti, ląsteles. Po to turime imtis planavimo <…>. Mums reikia plano rėmams, kurie suteiktų žmonėms geresnio ir laimingesnio gyvenimo galimybę. Entopiją reikia suvokti ir sukurti padedant protui ir svajonėms. Negalėsime proto pasitelkti šiems rėmams sukurti, jei nesuteiksime jiems dimensijos, jei nesiimsime visų dimensijų matavimo erdvėje ir laike" (Doxiadis 1966: 60–61). Tačiau, priešingai nei literatūrinėje vaizduotėje gimstančios utopijų ar distopijų vizijos, entopijos kūrimas jo schemoje aiškinamas kaip ilgalaikis, daugelio kartų gyvenimą apimantis procesas. Suprantama, jo nurodyta šio pasaulinio miesto kūrimo užbaigimo data ir šiandien laikytina tik viena iš daugelio galimų urbanistinių hipotezių, juolab, kad realistinis ateities prognozavimas tokiam ilgam laikotarpiui yra neįmanomas.

Jis pateikė ir griežtai scientistinę, racionalizuotą urbanistinių vienetų matavimo sistemą: ją sudaro polis, kuriame gyvena iki 75 000 žmonių, metropolis – 4 mln. žmonių, megalopolis – 150 mln. ir t. t. Akivaizdu, kad šioji racionalistinėmis premisomis grįsta retorika (kad ir kokias skaičiavimo metodikas taikytų) labai aiškiai išreiškia tam tikrus scientistinius įsitikinimus, kurie buvo užvaldę daugelio XX a. miestų planuotojų ir architektų protus.

3. Planavimas ir pažangos ideologija

Daugelis iškilesnių XX a. architektų buvo linkę pabrėžti išskirtinį architekto-miestų planuotojo vadmenį moderniosios visuomenės gyvenime ir jo kaip ateities ir jos lūkesčių kūrėjo galią. Frank'o Lloyd'o Wright'o ar R. Buckminster'io Fuller'io raštuose buvo kalbama apie viską aprėpiantį planuotoją arba Universalų architektą; pabrėžiamas sintetinis, integruojantis architekto veiklos pobūdis. Apie architekto, kaip pasaulį keičiančios profesijos atstovo, misiją kalbėjo vizionieriškų ambicijų nestokojęs modernizmo guru Le Corbusier. Tokį architekto-urbanisto veiklos sureikšminimą galima sieti ne tik su iškilių asmenybių mesianistinėmis ambicijomis, bet ir su šios profesijos visuomeniniu statusu bei

jį įtvirtinusiais moderniojo amžiaus technologiniais proveržiais, praėjusio amžiaus intelektualiniu klimatu, kuriame ryškėjo radikalios socialinės kaitos problematika.

Tačiau svarbi dar viena aplinkybė. Tikėjimas racionalaus Proto galiomis ir jų poveikiu visuomenei *per se* įsitvirtino dar Apšvietos intelektualinėje aplinkoje ir buvo išreikštas nuolatinės ir beribės pažangos vizija. Šį procesą analizavęs Jose Maria Sbert'as jį apibūdina taip: „Tikėjimas pažanga itin suklestėjo kaip ideologinė jėga ir atrodė, kad jam buvo lemta dominuoti pamynus žlugusią oficialiosios religijos galią XVIII amžiaus Europoje. <…> Lygiai taip pat pažanga laimėjo mūšį prieš moralinę galią tų tradicijų, kurios tapo kliūtimi rinkos, pramonės ir moderniosios valstybės plėtrai. Kai tik tautų gerovės priežastys buvo susietos su naujovišku vakarietišku būdu subordinuoti visuomenę rinkai ir technologinėms inovacijoms, pažangos idėja suteikė naują nelygybės pateisinimą namuose ir vakarietišką savęs įtvirtinimą užsienyje. Pažanga leido europiečiams „atrasti" visą pasaulį ir ji galėjo paaiškinti didėjančią jų valdžią per visą globalų horizontą" (Sbert 1992: 197).

Ši beribės pažangos vizija dar labiau sustiprėjo po Antrojo pasaulinio karo, pasaulyje įsitvirtinus ekonominiam Jungtinių Amerikos Valstijų pirmavimui bei dominavimui ir pasibaigus daug investicijų pareikalavusiai pokarinei Europos rekonstrukcijai. Kita vertus, nepamirškime, kad pažangos ideologiją puoselėjo ir didžiausias Vakarų pasaulio varžovas – Sovietų Sąjunga, kur pažangos idealai buvo siejami su naujos rūšies visuomenės ir naujo žmogaus sukūrimu. Pažangos ideologiją stiprino ir sustiprėjęs tikėjimas mokslo bei technologijų galiomis. Pavyzdžiui, Sovietų Sąjungoje itin daug buvo kalbama apie vadinamąją mokslo ir technologijų revoliuciją (MTR), kuri buvo aptarinėjama ne tik propagandinėse-informacinėse brošiūrose, bet ir mokyklų vadovėliuose. Kaip realiją ją atspindėjo ir varžybos dėl kosmoso užkariavimo (J. Gagarino skrydis į kosmosą ir atsakomasis amerikiečių žingsnis – išsilaipinimas Mėnulyje bei ilgalaikės abiejų šalių kosminių tyrimų programos). Linijinė vystymosi koncepcija Jungtinėse Valstijose ir jos vykdomoje politikoje išryškėjo po vadinamosios Trumano doktrinos, paskelbtos 1949 m. sausio 20 d., kai tuometinis JAV prezidentas Harry's Truman'as paskelbė „vystymosi erą" (Esteva 1992: 6). Taip pasaulis buvo suskirstytas į „išsivysčiusius" ir „neišsivysčiusius" (arba „besivystančius" kraštus, kuriems buvo imperatyviai pateiktas vakarietiškas ekonominės, kultūrinės ir pilietinės raidos modelis. Prisijungimas prie Vakarų rinkos, vakarietiškų ekonomikos mechanizmų pritaikymas Rytų ir Pietų visuomenėse, liberaliosios demokratijos vertybių ir idealų diegimas tapo globalinės idėjų ir praktikų eksporto sistemos dalimi. Nenuostabu, kad toje sistemoje atsirado vietos architektūrinėms ir urbanistinėms idėjoms. Pertvarkant urbanistines struktūras tikėtasi sustiprinti liberaliosios demokratijos plėtrą įvairiausiuose pasaulio regionuose, detradicionalizuoti vietinių bendruomenių mentalitetus. Lūžiai, įvykę Vakarų sąmonėje per kelis paskutinius XX amžiaus dešimtmečius, sudavė nemenką smūgį pažangos kultui. Per tą laikotarpį pakito ir architektų bei urbanistų misijos samprata ir gerokai blaiviau pradėtos vertinti šių profesijų atstovų galios sukurti naują urbanistinį audinį. Kai kurie septintojo–aštuntojo praėjusio amžiaus dešimtmečių projektai, kadaise buvę begalinės pažangos simboliais ir eksperimentinėmis laboratorijomis, žvelgiant iš šių dienų perspektyvos atrodo ir nevykę, ir netgi keliantys šiurpą savo dehumanizuojančiais padariniais. Ne atsitiktinai iškilus Europos sociologas Zygmunt'as Bauman'as primena kai kuriuos šiurpiausius urbanistinius, pažangos ideologija persmelktus projektus, kuriems prigijo „brazilito" pavadinimas (Bauman 2002: 71–72).

Išvadų vietoje

Racionalistines Doxiadis'o urbanistines koncepcijas, pagrįstas įvairių lygmenų skaičiavimais, lentelėmis ir diagramomis, kurie darė didžiulį įspūdį ikikompiuterinėje eroje, nepaisant sėkmingo jo suburtų komandų darbo įvairiose pasaulio šalyse, galime pagrįstai sieti su anuomet pergalingai klestėjusia pažangos ideologija. Jo nepaliaujamai kurtos globalinės koncepcijos šiandien įdomiausios ne tiek architektūrinės ar urbanistinės estetikos prasme (šiuo požiūriu jos nusileidžia daugelio iškilesnių Vakarų urbanistų projektams), kiek idėjų istorijos požiūriu. Galima konstatuoti: bandymas sukurti racionalią, grynai „mokslišką" miestų planavimo sistemą ir globalią ekumenopolio – pasaulinio miesto struktūrą baigėsi ne itin rezultatyviai. Viena vertus, tokio pobūdžio mąstymą reikėtų sieti su labai sena proporcijų sistemomis ir moduliais paremta planavimo sistema, einančia nuo pitagorininkų iki Le Corbusier ir jo sekėjų rigoristų, taip pat su mesianistiniu architekto ir urbanisto vaidmeniu, kurį akcentavo iškilūs XX a. kūrėjai. Kita vertus, jo projektų likimas Irake ir kitose šalyse akivaizdžiai demonstruoja, kad tikėjimas išskirtine urbanistikos galia diegti demokratines struktūras, keisti vietos bendruomenių mentalitetą šiandien atrodo ne tik nepagrįstas, bet netgi gerokai susikom-

promitavęs. Reikėtų įvertinti ir tai, kad anuometinio intelektualinio klimato sąlygomis atsiradusios tokios urbanistinės ambicijos ir jų veikiama praktika buvo tiesiogiai susijusios su modernybės ideologija, tikėjimu pažanga ir jo padiktuota liberaliosios demokratijos idėjų ekspansija.

Literatūra

Bauman, Z. 2002. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vert. V. Rubavičius. Vilnius: Apostrofa.

Donskis, L. 1994. *Moderniosios sąmonės konfigūracijos: kultūra tarp mito ir diskurso*. Vilnius: Baltos lankos.

Doxiadis, C. A. 1966. *Between Dystopia and Utopia*. Hartford, Connecticut: The Trinity College Press.

Doxiadis, C. A. 1975. *Anthropopolis: City for Human Development*. New York: WW. Norton and Company.

Doxiadis, C. A. *Building Entopia*. New York: WW. Norton and Company, 1975.

Doxiadis, C. A.; Papaioannou, J. G. 1974. *Ecumenopolis: The Inevitable City of the Future*. New York: WW Norton and Company.

Esteva, G. 1992. Development, in *The Development Dictionary*, ed. Wolfgang Sachs, London and New Jersey: Zed Books.

Provoost, M. 2006. Nauji miestai Šaltojo karo pasienyje, *Kultūros barai* 12: 52–59.

Samalavičius, A. 2007. *Miesto kultūra*. Vilnius: Technika.

Sbert, J. M. 1992. Progress, in *The Development Dictionary*, ed.Wolfgang Sachs, London and New Jersey: Zed Books.

URBAN DEVELOPMENT AND RHETORIC OF RATIONALITY: THE FATE OF C. A. DOXIADIS' CONCEPTS

A. Samalavičius

Abstract. The prospects of a new century urge us to reconsider the mental legacy of the past century: theories and practices of urban planning that came into existence in a certain intellectual climate and circumstances. The paper is an attempt to reconsider the rhetoric of rationality that manifested in urban design in the second half of the 20th century. Focusing on the legacy of the Greek architect, theorist and urban planner Constantinos A. Doxiadis as well as his relationship with the dominating ideas of his time, the author examines what were the sources of his concepts of entopia and ecumenopolis and in what aspects they are different from cyclical theory of city's growth, articulated by Lewis Mumford. The contexts in which ideology of progress gained strength resulted in the rise of belief of rational and globalising urban planning, introduced by Doxiadis' ekistics. It is shown that despite highly rational rhetoric and the use of scientific data, methods and procedures of research in planning the future global city, the final results were rather modest and limited, despite of the fact that the Greek urban planner succeeded in carrying a vast number of projects in several continents: the belief in the concept of progress faded away and attempts to "export" values of Western liberal democracy with the help of urban planning proved to be far less succesful than was initially intended.

Keywords: urban development, utopia, entopia, ecumenopolis, Doxiadis, rationalism, ideology of progress.

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

Dr of the Humanities (arch.), Assoc Prof, Dept of Fundamentals and Theory of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lithuania

Employment: visiting lecturer and researcher at Helsinki University and University of Jllinois in Chicago. Publications: author of 5 books and 1 textbook; editor of 5 collections of scholarly essays;author of more than 40 research papers in national and international publications.